

УЦК 82.091

МАРИНА ІКОННІКОВА

(Хмельницький)

«ФАУСТ» ГЕТЕ ЯК ПРЕТЕКСТ РОМАНУ Є. ЗАМЯТІНА «МИ»

Ключові слова: інтертекстуальність, антиутопія, типологія, художній інтелектуалізм.

Рецепція творчості Гете російською літературою ХХ ст. постійно перебуває в полі зору сучасного літературознавства [1, с. 5]. Водночас аналіз зв'язків роману Є. Замятіна «Ми» із трагедією «Фауст» досі не був предметом спеціального дослідження. Безпосереднім поштовхом до прочитання трагедії Гете «Фауст» як інтертекстуального попередника роману-антиутопії Є. Замятіна «Ми» стали слова автора зі статті «Нова російська проза» про антиномію свободи й рівності: «...це справжнє, це – від Фауста» [3, с. 362]. Отож Фауст у свідомості Замятіна пов'язувався з уявленням про протест і боротьбу проти консерватизму, про вічне прагнення людини до свободи. Герой трагедії Гете справді виступає проти будь-яких обмежень. У фіналі твору підсумком його життєвого шляху є сповнені романтичного пафосу слова: «Лиш той життя й свободи вартий, хто йде щодня за них у бій».

Замятін розподіляє риси гетевського Фауста між двома головними героями своєї антиутопії – Д-503, палким прихильником Єдиної Держави інженером-ракетобудівельником, та 1-330, жінкою, яка мріє про звільнення суспільства від

тоталітарного режиму Благодійника. Головна мета і зміст її життя – боротьба за свободу. Цій героїні, як і гетевському протагоністу, властиві мужність і стійкість, допитливий розум; перед бездуховним, безособистісним існуванням вона віддає перевагу смерті. Д-503, хоч і повністю перебуває в тенетах тоталітарної ідеології, мислить надособистісно: його діяльність спрямована на користь усіх «номерів», його навіть турбує становище жителів інших планет. При цьому його образіві властиві також риси Вагнера, який уособлює гірші якості в індивідуальності Фауста: прихильність сухій теорії, невміння бачити красу «древа життя» й реальних проблем людського існування.

На початку роману Д-503, він же герой-розповідач, який записує у призначеному для жителів інших планет щоденникові оду про Єдину Державу, подібно до Вагнера, захоплено ставиться до досягнень науки й цивілізації. Д-503 оспівує «найвищі вершини в людській історії» – політиці, культурі, системі цінностей Єдиної Держави – і зневажає досягнення минулого. Відкидається також усе емоційне, оскільки в Єдиній Державі воно розуміється як свого роду стихія, яку неможливо врахувати в «нормалізованому» суспільстві й використати йому на благо.

Акцентуючи експансію штучного в тоталітарному суспільстві, Замятін розвиває одне з передбачень Гете. У другій частині «Фауста» Вагнер намагається відняти в природі її «свята святих» – таємницю зародження життя. Вагнер лабораторним шляхом створює розумну істоту – Гомункула. У романі Замятіна ця ситуація відбивається в історії Великої операції. Під час повстання членів підпільної організації «Мефі» проти Єдиної Держави всім «номерам» видаляють фантазію, щоб революції та інші небезпечні прояви прагнення громадян до свободи не могли повторитися. «Нумера» тепер перетворюються на недолюдей, схожих на «якісь людиноподібні трактори». У них неважко спостерегти відповідність гетевському гомункулусу. Епізод хірургічного втручання в природу людини, коли її не лікують, а спотворюють саму сутність, позбавляючи найважливішої особливості, і гротескний образ людиноподібних тракторів є засобами створення антиутопічної картини світу.

Після проведеної над Д-503 операції він повністю втрачає подібність із Фаустом, тому що автоматично втрачає «єретичні» ідеї, набуті під впливом 1-330, а також свої людські почуття й властивості. Герой перетворюється з людини, яка мислить і має душу, в керовану істоту, «довершеного», тобто «машинорівного» громадянина Єдиної Держави. Його характер утрачає тепер психологічну повноту й набуває гротескних рис. Долею Д-503 стає вічна посмішка («Я посміхаюся – я не можу не посміхатися: з голови витягли якусь скалку, у голові легко, порожньо» [2, с. 54]). Такий фінал прагнень, пошуків і страждань будівельника «Інтеграла» нагадує філософський підсумок, до якого доходить наприкінці «Фауста» гетевський Мефістофель.

Має місце в романі Замятіна і паралель до іншого зрізу образу Мефістофеля. 27-й запис містить опис екстатичного зібрання членів опозиційної організації «Мефі». Домінантними метафорами всього опису (як і символічного образу крилатого юнака, на честь якого названо організацію), є метафори вогню і п'янкої вологи. Метафора «серце – сліпуче, малиново-тліюче вугілля» [2, с. 104] очевид-

но відсилає до характеристики Мефістофеля Фаустом: «помісь бруду й вогню». У цій сцені будівельник «Інтеграла» забуває про світ міста й переживає стан, подібний до стану глядача діонісійської трагедії, детально охарактеризованого Ніцше в трактаті «Народження трагедії з духу музики». 1-330 асоціюється в цьому епізоді з Діонісом. Багато в чому під впливом 1-330 замятінський герой уперше в житті відчуває свою окремішність: «...я перестав бути доданком, як завжди, і став одиницею» [2, с. 104]. Інакше кажучи, він уподібнився до І, тому що в семантику її імені входить мотив одиничності, що символізує розвинену індивідуальність.

Подібно до Гете, письменник мріяв про гармонійну й вільну людину. Замятін уважав, що в індивідуальності такої людини повинні органічно синтезуватися емоційно-іраціональне, природне й раціональне. Мрії Замятіна втілювалися в міркуваннях Д-503 про «лісових» людей і «номерів»: «Хто вони? Половина, яку ми втратили, Н і О – а щоб вийшло Н₂О – струмки, моря, водоспади, хвилі, бурі – потрібно, щоб половини з'єдналися...» [2, с. 109]. Так у романі «Ми» втілюється центральна творча ідея Замятіна – ідея синтезу, типологічно близька, з одного боку, до гетевського уявлення про онтологічний синтез спокою і руху, а з іншого – до ніцшеанської концепції переплетення аполлонівського й діонісійського первнів (у замятінській термінології, ентропійного й енергійного). При цьому Замятін, як і німецький філософ, віддає перевагу другому, тому що воно, на його думку, більш глибоке й онтологічно значуще. Але синтез цих двох первнів – справа далекого майбутнього. У художньому ж світі роману протилежності, про які йдеться, не поєднуювані, тому тут переважає антиутопічний жанровий зміст.

Таким чином, художні особливості роману Замятіна «Ми» багато в чому визначені інтелектуальним духом «Фауста». Водночас образи Фауста, Мефістофеля, Гомункула переосмислені російським автором у контексті соціально-історичних та духовно-естетичних проблем початку ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ботникова А. Б. Переключка в веках : Гете и Платонов / А. Б. Ботникова // Гете в русской культуре XX века : [сборник статей]. – М., 2004. – С. 171–179.
2. Гете. Фауст / Гете // пер. з нім. М. Лукаша ; вступ, стаття О.І. Білецького. – К. : Держлітвидав УРСР, 1955. – 499 с.
3. Замятин Е. И. Мы : роман / Е. И. Замятин // Избр. произв. : в 2 т. / Е. И. Замятин. – М. : Худож. лит., 1990. – Т. I. – С. 3–155.
4. Замятин Е. И. Новая русская проза / Е. И. Замятин // Избр. произв. : в 2 т. / Е. И. Замятин. – М. : Худож. лит., 1990. – Т. 2. – С. 352–365.
5. Якушева Г. В. Трансформация образов Фауста и Мефистофеля в литературе XX века / Г. В. Якушева // Известия Академии наук СССР. Серия : Литературы и языка. – М., 1998. – С. 30–38.

МАРИНА ИКОННИКОВА

«ФАУСТ» ГЁТЕ КАК ПРЕТЕКСТ РОМАНА Е. ЗАМЯТИНА «МЫ»

В статье предлагается анализ важных интертекстуальных связей между романом Е. Замятина «Мы» и трагедией Гете «Фауст». Утверждается, что в художественной системе замятинского произведения переосмыслено идейное содержание образов Фауста,

Мефистофеля, Гомункула в контексте социально-исторических и духовно-эстетических проблем современной эпохи.

Ключевые слова: *интертекстуальность, антиутопия, типология, художественный интелектуализм.*

MARINA IKONNIKOVA

«FAUST» BY GOETHE AS A PRETEXT OF THE NOVEL «MY» BY YE. ZAMATIN

The analysis of the most important intertextual links between the novel «My» by Ye. Zamatin and the tragedy «Faust» by Goethe have been traced in the paper. The specifics of the transformation of the plot and characters of Faust, Mephistopheles, Homunculus have been investigated in the context of the social and historical problems of the beginning of the XXth century and the philosophic-aesthetic thought of the time.

Key words: *intertextuality, anti-Utopian novel, typology, artistical intellectualism.*

Одержано 19.05.2014 р.